

فوکو، فضا و برنامه ریزی

ویراست دوم: با تجدیدنظر کامل و اضافات

گردآوری و تألیف:

محمود شوریجه

انتشارات پرهام نقش

۱۳۹۴

سرشناسه	: شورجه، محمود، ۱۳۶۱-
عنوان و نام پدیدآور	: فوکو، قضا و برنامه‌ریزی / محمود شورجه.
وضعیت ویراست	: [ویراست دوم]
مشخصات نشر	: تهران، پرهام نقش، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۱ ص.: مصور.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۶-۴۳-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	: قیفا
یادداشت	: چاپ قبلی: مدیران امروز، ۱۳۹۳.
یادداشت	: کتابنامه: ص ۱۵۶-۱۶۵.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: فوکو، میشل - ۱۹۲۶-۱۹۸۴م. نقد و تفسیر
موضوع	: شهرسازی - طرح و برنامه‌ریزی
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۴ ش ۹۴/ب ۲۴۳۰
رده‌بندی دیویی	: ۱۹۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۶۹۰۲۱

انتشارات پرهام‌نقش

فوکو، قضا و برنامه‌ریزی - ویراست دوم: به تجدیدنظر کامل و اضافات

گردآوری و تألیف: دکتر محمود شورجه

ناشر: پرهام‌نقش

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ انتشار: اول، ۱۳۹۴

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۶-۴۳-۲

شماره ثبت: ۱۳۵۴۲۸۲

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

© کلیه حقوق چاپ و نشر این اثر، برای ناشر محفوظ است

مراکز پخش و فروش:

کتابفروشی پرهام، خیابان انقلاب، ابتدای خیابان ۱۲ فروردین، پلاک ۲۹۷، تلفن: ۶۶۴۶۸۲۳۵

انتشارات سیمای دانش: ۶۶۴۶۴۷۷۹

www.parhambook.com

فهرست مطالب

۴	پیشگفتار
۷	فصل ۱: فوکو و جغرافیا
۲۳	فصل ۲: فوکو و تاریخ
۳۳	فصل ۳: فضای نظم
۵۱	فصل ۴: فضای انضباطی
۶۱	فصل ۵: فضای سراسر بین
۶۹	فصل ۶: هتروتوپیا؛ از دیگر فضاها
۹۱	فصل ۷: فضاهای مراقبت و کنترل مجازی
۱۰۳	فصل ۸: زیست-سیاست و حکمروایی
۱۲۳	فصل ۹: عقلانیت فضای انضباطی و برنامه‌ریزی
۱۴۵	فصل ۱۰: فوکو به روایت هاروی، ریشه‌های کانتی تردید فوکو
۱۵۶	منابع
۱۶۶	نمایه

پیشگفتار

میشل فوکو (۱۹۲۶-۱۹۸۴م) به راستی ویرانگر علوم انسانی بوده است. فردی با یک دانش فوق‌العاده که نگاه ما را به دنیا تغییر داد. وی از بیرون و نه از درون، به علوم انسانی می‌نگرد. این شیوه نگریستن در حقیقت تغییر زاویه دید از اندیشه «زمان‌مند» به اندیشه «فضامند» است. همین امر وی را قادر می‌سازد تا دریچه‌ای جدید به روی علم و دانش بگشاید و مؤسس مفاهیم جدید در مطالعات اجتماعی فضامند شود. پس از فوکو مسئله دیگر این نیست تا فلسفه را بر سوژه اندیشنده‌ی دکارتی تازه‌ای استوار سازیم یا نظامی از چیزها را تکامل دهیم که پیش‌تر از چشم جهانیان پنهان بود. بلکه مسئله بر سر شیوه‌ی «تبدیل شدن به سوژه» است که آشکارا بنا به موقعیت‌ها تفاوت می‌کند. از نظر فوکو، تاریخ، پیدایی «بازی‌های حقیقت» است. درک این است که چگونه بازی‌های حقیقت گوناگون، در مسیری که سوژه در آن بدل به ابژه دانش می‌شود، شکل بازی حقیقت را به خود می‌گیرد.

اندیشه‌های فوکو در ابتدا تحت تأثیر اندیشه‌های مارکس، فروید و به ویژه نیچه و هایدگر قرار دارد. لیکن بر فراز آنها بدیلی خلاقانه از نظام فکری تولید می‌کند. مارکس رابطه بین اندیشه و قدرت، فروید رابطه امیال و معرفت، نیچه رابطه دانش و اراده معطوف به قدرت و هایدگر هستی‌شناسی بنیادین را به فوکو می‌آموزند. از نگاه فوکو ایجاد ارتباط و تعبیر بین عوامل به منظور درک وضعیت بشری در جامعه می‌تواند همچنان صورت بگیرد و این روند تا بی‌نهایت قابل انجام است. همین امر نشان می‌دهد که هیچ بنیان ثابت یا واقعیت ماهوی و بنیادین خارجی برای تعبیر وجود ندارد. همه تعبیرها، در واقع، تعبیرهایی از تعبیرهای دیگر می‌باشند.

اندیشه فوکو به طور کلی به دنبال بحث از شیوه پیدایش عقلانیت‌های خاص و پراکنده در حوزه‌های گوناگون جامعه است. این حوزه‌های گوناگون از نظر وی همان فضاهای اجتماعی هستند که ما در جامعه تولید و درک می‌کنیم. تحلیل اصلی فوکو از این فضاهای اجتماعی مبتنی بر روابط قدرت و دانش است. در واقع، هر فضای اجتماعی هم به مثابه ابزار و هم مبنایی برای ارائه نوعی عقلانیت به منظور اعمال قدرت عمل می‌کند. فوکو به طور کلی علاقه‌مند به بررسی روندهایی است که از طریق آن عقلانیت‌ها ساخته و بر سوژه انسانی اعمال می‌شوند. اعمال قدرت بر روی سوژه‌های انسانی جدا از فضاهای زیستی آنها نیست. بنابراین، عقلانیت، فضا و قدرت در هم تنیده شده هستند و تحلیل هر یک مبتنی بر دیگری است.

بر اساس نگرش فوکو، از آنجایی که علوم انسانی- اجتماعی، در واقع، عقلانیت اعمال قدرت و روابط سلطه بر خود انسان می‌باشد، بنابراین، پرسش اصلی این است که چگونه اشکال مختلف گفتمان علمی به مثابه نظامی از روابط قدرت شکل می‌گیرند. بر این اساس، فوکو جهانشمولی انسان‌شناسی و باور به ذات فرازمانی انسان را زیر سؤال می‌برد.

مفاهیم و ادراک‌های فضامند فوکو اثرات قابل توجهی بر نگرش‌های فضایی و برنامه‌ریزی پسااساختارگرا و پست- مدرن داشته است و افق‌های جدیدی را به روی تحلیل‌های عقلانیت، دانش، مناسبات قدرت، کنترل و مراقبت در جامعه، زیست-سیاست و حکمروایی جامعه معاصر گشوده است. فوکو با کشف رابطه بین گفتمان‌های انضباطی، انواع شیوه‌های پراکنده قدرت و فرم‌های فضایی، یک مبنای تحلیلی بسیار قدرتمند در اختیار نظریه برنامه‌ریزی معاصر

قرار داده است. از نظر فوکو، فضا، در هر کنش قدرت امری اساسی است و هر کنش قدرت نیز لاجرم از طریق فضا و انواع عقلانیت‌های فضایی اعمال می‌شود. بنابراین می‌توان گفت هر نظریه و عمل برنامه‌ریزی بدون در نظر گرفتن رابطه بین فضا و قدرت امری پوچ و بی‌معنا خواهد بود.

فوکو با برقرار نمودن یک پیوند مستحکم بین «دانش»، «قدرت» و «فضا»، مطالعات وی را هر چه بیشتر در ارتباط با مطالعات شهری و برنامه‌ریزی قرار می‌دهد. برای فوکو، فضا جایی است که گفتمان‌های در باب قدرت و دانش، به جای اینکه صرفاً در قالب مفاهیم و ایدئولوژی‌های انتزاعی قرار داشته باشند، تبدیل به مناسبات واقعی قدرت شوند. همین تحلیل فوکو، کمک بسیار زیادی به روشنگری وجه تیره زندگی شهری مدرن داشته است؛ درک آن جنبه از زندگی مدرن که کنترل و طبقه‌بندی فضا به ابزارهای بنیادینی تبدیل می‌شوند که به وسیله آن، دانش و قدرت به طور فزاینده‌ای تبدیل به عقلانیت و بر تمام عرصه‌های جامعه اعمال می‌شود.

فضا برای فوکو نیازمند آن است تا به شرایط کارکردی و فعال قدرت مرتبط گردد و آنچه مفهوم‌سازی شده است، ظهور مجموعه جدیدی از رویه‌ها و کنش‌های خاص فضایی است که بسیار وابسته است به توسعه شهر و آنچه وی «حکمرانی‌مندی» می‌نامد. فوکو بر این اساس یک تاریخ جدید از شهر ارائه می‌دهد که در آن، صحنه‌ی نحوه تولید، تنظیم، طراحی و کنترل و مراقبت فضا در پیوند با گفتمان‌ها و عقلانیت‌ها را به تصویر می‌کشد. از این پس شهر روایت تکنولوژی انضباطی را بازگو می‌کند و دیگر خنثی و بی‌طرف دیده نمی‌شود. هر جزئی از شهر با مناسبات قدرت گره خورده است و بنابراین هر تغییری در آن بر نوعی اعمال قدرت استوار خواهد بود.

بر اساس چنین درکی از شهر، برنامه‌ریزی شهری نیز نمی‌تواند بیرون از این بازی قدرت نگریسته شود. آن وجه برنامه‌ریزی که در واقعیت برنامه‌ریزی تعیین‌کننده است، تا قبل از نگرش فوکویی در زیر لایه‌های حقیقت برنامه‌ریزی همچنان پنهان بود. نگرش فوکویی با برداشتن این لایه‌ها در عقلانیت برنامه‌ریزی، واقعیت برنامه‌ریزی را روایت می‌کند. آنچه می‌توان از اندیشه فوکو و نگرش فوکویی در وضعیت شهری پست‌مدرن آموخت، شیوه کمک به ساخت یک جامعه به همراه هتروتوپیاها بسیار؛ نه تنها به عنوان فضایی با چندین مکان از-و-برای بیان تفاوت‌ها، بلکه به عنوان ابزاری جهت رهایی از اقتدارگرایی و سرکوب است.

این کتاب با سیری در مهمترین مباحث فوکو سعی دارد تا آنچه را که می‌تواند به درک غنی‌تر فضای شهری و برنامه‌ریزی آن کمک نماید، بازگو کند. انواع فضاهایی که در اینجا به تحلیل آنها پرداخته شده است، مهمترین انگاره‌های فوکویی است که ارتباط مستقیمی با برنامه‌ریزی شهری پیدا می‌کند. «فضاهای تاریخی»، «فضاهای نظم»، «فضاهای انضباطی»، «فضاهای سراسرین»، «هتروتوپیاها و فضاهای غیریت»، «فضاهای مراقبت و کنترل مجازی»، «فضاهای زیست-سیاست»، «فضاهای حکمرانی‌مندی» و «فضاهای برنامه‌ریزی» از جمله مباحث فوکو و فوکویی پیرامون مسئله «فضا» است که امروز در «نظریه اجتماعی شهری» و «نظریه برنامه‌ریزی» از جایگاه بسیار مهم و تعیین‌کننده‌ای برخوردارند. مطالعه این کتاب برای رشته‌های جغرافیای شهری، برنامه‌ریزی شهری یا منطقه‌ای، جامعه‌شناسی شهری، مدیریت و سیاست‌گذاری شهری، معماری و همچنین طراحی شهری پیشنهاد می‌شود.